

İş Dünyası için İki Ahlâkî İdeal*

Michael Novak

35

Piyasa

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden iki yıl sonra Friedrich Hayek, liberal ve dinî güçler arasında uzun vadeli bir uzlaşma sağlamak ve Batı medeniyetinin ideallerini ilerletmek için İsviçre, Mont Pelerin'de küçük bir grup entellektüel bir araya getirdi. Hayek bu toplantıya, iktisatçıların yanı sıra, tarihçileri, hukuk felsefecilerini ve hukukçuları davet etti. O, açış konuşmasında, "bir siyasal felsefenin asla münhasıran iktisada dayanamayacağını ya da esasen iktisadî terimlerle ifade edilemeyeceğini" beyan etti (1 Nisan 1947).¹

Hayek, mevcut hükümet mekanizmalarının çıkarlarından ve ideolojilerinden uzak durmak istediği için, herhangi bir devlet ya da devletler grubunun kontrolünün dışında özel bir dernek oluşturdu. "Gerçek liberal yaklaşımla uyuşmayan", savaş sonrası "ben merkezci ve milliyetçi genel manzaraya" karşı koymak istedi. (Hayek 'liberal' dediğinde, elbette, hukukun üstünlüğünü, sınırlı hükümeti, birey haklarının korunmasını, serbest ekonomiyi, özgürlüğün savunulması ve verimli kullanılması için gerekli faziletleri destekleyenleri kastetti.) Bu nedenle O, derneğin fikirlerini, millî menfaatlerin dışında, bütün insanların ortak iyiliği üzerine kurdu. Hayek, bu dernekte liberal görüşleri düşünmeden ezbere kabul etmiş üyeleri istemedi. Şöyle dedi: "İhtiyacımız olan; diğer tarafın argümanlarıyla karşı karşıya gelmiş, onlarla entellektüel alanda mücadele etmiş, kendi görüşlerine yapılan itirazları eleştirel olarak karşılayabilme ve görüşlerini haklılaştırabilme pozisyonuna ulaşma kavgası vermiş insanlardır."

Ayrıca Hayek, liberalizmin, liberalizm ve onun temel değerlerini paylaşan bir çokları arasına bariyer koyan katı ve dinsiz rasyonalizmin eline düştüğüne işaret etti. Birçokları, özellikle dindar kişiler:

Michael Novak, American Enterprise Institute'de kıdemli araştırmacı.

1. Mont Pelerin'de verilen bir konferansda sunulan açış konuşması, *Studies in Philosophy, Politics and Economics (içinde)*, London: Routledge & Kegan Paul, 1967, s.148-59.

“...*(asla açıklanmamış nihaî bir maksat için) faydası bireysel akıl tarafından gösterilebilen değerler dışında, hiçbir değer tanımayan ve bilimin bize sadece ne olduğunu değil, ne olması gerektiğini de söylemeye liyakâtli olduğunu farz eden saldırgan rasyonalizm tarafından gücendirildi.*”

Hayek, böylesine mütekebbir rasyonalizmden nefret etti. O şöyle düşündü:

“... *Bireyin bildiğinden daha fazlasını yaratabilmesi vasıtasıyla oluşan kendiliğinden doğan toplumsal güçlere hürmete binaen oluşan entelektüel tevazu gerçek liberalizmin temelidir.*”

“Birey bildiğinden daha fazlasını yaratır” hoş bir ibaredir. Bu, bizi her gün belli bir korku hissi ile yaptıklarımızı kabul etmeye davet eder. Uğruna mücadele verdiğimiz şey, hayal gücümüzün kavrayabileceğinden daha büyüktür. Biz, etkileri bizim bilgi alanımızın çok ötesine doğru dalga dalga yayılan hareketler başlatırız.

Son kitabında Hayek, dinî meselelerle ilgili olmadığını (bu meseleleri fazla anlamadığını) belirtti. Fakat, biraz önce iktibas edilen pasajın da gösterdiği gibi, bu sadece kısmen doğrudur. Hayek, entelektüel tevazuya ve cömert bir ruha sahipti ve mütekebbir rasyonalizme hasımdı:

“*Özellikle Kıta Avrupa’sında dindar kişileri liberal hareketten uzaklaştıran uçurumun sorumlusu, işte bu katı ve hoşgörüsüz rasyonalizmdir... Gerçek liberal ve dinî inançlar arasındaki bu kırık iyileştirilmeden, liberal güçlerin yeniden canlanması için hiçbir umudun olmayacağına kanıyım. Böyle bir uzlaşmanın, bugün uzun zamandan beri olandan daha yakın olduğuna ve bunda bir çok insanın Batı medeniyetinin ideallerini koruma ümidini gördüğüne dair Avrupa’da bir çok işaret var. Bu sebeple, liberalizm ve Hristiyanlık arasındaki ilişkinin tartışmalarımızda ayrı bir konu olarak ele alınmasını özellikle istiyorum.*”

Hayek, (bugün Mont Pelerin Topluluğu olarak adlandırılan) derneğine, iki dindar liberalin adını koymayı bile önerdi. O, ‘üçüncü veli aziz’ olarak muhtemelen Jacob Burckhardt ile Britanya’dan Lord Acton ve Fransa’dan Alexis Tocqueville için derneği, Acton-Tocqueville Topluluğu diye adlandırmak istedi.

Hayatının son yıllarında Hayek büyük saygı gördü, eserleri/görüşleri 1989’dan sonra Doğu Avrupa’da çok tesirli oldu ve Papa II. John Paul ile uzun bir konuşma yapma fırsatı yakaladı. Papa’nın 1991 ‘Yüzüncü Yıl’ (*Centesimus Annus*) mektubunun (encyclical) belli kısımlarında Hayek’in etkilerinin izleri var. Papa II. John Paul tarafından dinî (Hristiyan) terimlerle ifade edilen gerçekçilik insan tabiatındaki radikal müphemiyet, yani insanın aynı anda hem (onu cehenneme götürecektir) kötü hem de (cennete götürecektir) iyi yanlarının olduğunun kabulü/kavranması Hayek tarafından övülen entelektüel tevazuu ve özgürlük aşkını yansıtmaktaydı. *Yüzüncü Yıl*’ın özellikle 31. ve 32. bölümleri, açıkça Hayekçi düşünceleri kullanıyor. Gerçekten, onların arasında bu iki bölüm, ticaretle uğraşan insanların ahlâkî durumu hakkında, herhangi bir ilahiyatçı ya da kilise organının ürettiğinden daha

büyük bir vuzuh sağlıyor. Papanın tahlilinin yaydığı ışık, onun dinî inancını paylaşanlarla sınırlandırılmaz. Sizi iknâ etmeyi umduğum gibi, burada 'iyi niyetli bütün insanlar' için bir şeyler var. Benim amacım, bugün pratik iş ahlâkı için mimarlık sağlayan eden bu iki bölümün esas metinlerini sunmaktır.

İş Ahlâkı ile İlgili Sorunlar

Yeni bir mimarlığın gerekli oluşunun bir sebebi var. Görebildiğim kadarıyla, iş ahlâkı üzerine yazılan kitapların çoğu, esas itibarıyla iş hakkında değil. Aslında bu kitaplar aracılığıyla yapılan, iş ile ilgili ilke ve idealler hakkında güçbela gerçekleştirilen mütalaalar hariç, tüm alanlarda geçerli olan temel ahlâkî ilkelerin mütalaa edilmesinden ibarettir. Üzerinde durulan meselelerin çoğuna dürüstlük, adillik, duyarlılık ve benzeri ortak ahlâkî standartlar hakim olmuştur. Ticarete karşılaşılan kafa karışıklıklarından çıkarılan somut durumlar üzerinde çalışıldığı doğrudur. Fakat benzeri durumlar, hükümet, üniversiteler, hastaneler ve kâr amacı gütmeyen örgütler gibi işçi ve işverenin etkileşim içinde bulunduğu diğer alanlarda da ortaya çıkabilir; neredeyse çok az bir mesele ticarete hasredilebilir. Bu boşluğa dikkat çekerek eleştiri yapmak niyetinde değilim. (İşletmeler dahil) gerçek organizasyonlardaki gerçek tecrübelerden alınan örnek olaylar, şüphesiz faydalı ve aydınlatıcıdır. Üstelik, aynı zamanda, bir felsefe ya da ilahiyat disiplini olarak genel ahlâka girişin kendi başına bir değeri vardır.

Ne var ki, bir pratiğin tabiatında varolan ve ona özgü idealler anlaşılmadıkça, pratik hakkındaki ahlâkî düşünceler soyut olmaya hatta ilham vermemeye mahkûmdur. Ahlâkı, ortaya çıkan belli bulmacalar, çıkmazlar ve bilmeceler ile ilgilenmek olarak düşünmek muhtemeldir. Bu da sonuçta, ahlâkı bir hayat biçimine rehber olmaktan daha ziyade, bir entellektüel alıştırmaya gibi gösterme sonucunu doğurabilir. Bu durum, aşağıdaki gibi ahlâkî soruların ortaya çıkmasını bile engelleyebilir. Çeşitli alternatifler arasında, uyanıkken geçen saatlerimin büyük bir bölümünü teslim edeceğim hangi hayat biçimini kendime seçmek istiyorum? Bu meslekte onu özel yapan doğal idealler neler? Onun vereceği ahlâkî zevkler neler? Beni ona ne cezbediyor? Onun vereceği ahlâkî tatminler neler? Ve belli ihanetler?

Meselâ, kapitalizm öncesi aristokratik hayatın kendine ait belli tutkuları, idealleri, yükümlülükleri ve görevleri vardı. Çoğu, en azından başlangıçta, geçimini çiftçilik, ormancılık ve büyük emlak yönetimi gibi tarımın çeşitli dallarından sağlayan prenslerin ve diğer soylu ailelerin hayat biçimine rehberlik etmesi için hiçbir ahlâk el kitabı yazılmadı. Gerçekten, böyle işlerle uğraşanların "soylu yaşama biçimine" yakışır ahlâkî sanatlar konusunda eğitilmeleri yaygındı. Alexis de Tocqueville'in *Democracy in America*'sında Fransa'da tanıdığı aristokrasinin özellikleri ile Birleşik Devletler'de bulunduğu ticarî cumhuriyetin özellikleri arasındaki - bazen birinin bazen de diğerinin avantajına olan - farklılıklar konusunda zarif pasajlar² var.

2. Özellikle bkz. Kitap III, Böl.: 2, 'How Democracy Renders the Habitual Intercourse of the Americans Simple and Easy', ve Kitap II, Böl.: 19, 'What Causes Almost All Americans to Follow Industrial Callings'.

Tocqueville'nin büyük eserinden yaklaşık 160 yıl sonra bugün bile, iyi iş hayatının güzelce tertip edilmiş felsefesine (ya da ilahiyatına) sahip değiliz. Bunun sebeplerinden biri muhtemelen felsefecilerin ve ilahiyatçıların mesleklerini hâlâ aristokratik idealler ışığında düşünmeleridir (hiç şüphesiz tamamen öyle).

Hatta avam dili bile, aristokratik önyargıları ortaya koyuyor. Meselâ, biri size "sen prensin" dese, tarihte gerçek prenslerin ahlâkî davranışlarının (yeğenlerini katletme, kuzenlerine karşı entrikalar tertip etme) -nazikçe söylersek, belirsiz olmasına rağmen, muhtemelen kendinizi övülmüş hissedersiniz. Shakespeare ve daha çok Machiavelli'ye göre prensler, nadiren ahlâk adamı olmuştur; onlar kendi yakınlarının çoğunu ölüme göndermiş, bir çok 'onur' savaşını körüklemiş ve silahlı şövalyelerini sayısız apaçık yağma eylemlerinde kullanmıştır. Sonuç olarak, birbirine güvenmeyen aristokratların çoğu kuvvetli muhkem kalelerde yaşamaya mecbur kalmıştır. David Hume tarihî makalesinde prenslerin, aristokratik çağı, halk tabakasının faydalarını toplayacağı parlak bir model gibi sunmak durumunda olmadığını gösterir.

Bugün bile, aristokratik düşünüş biçiminin avam dilindeki yeri o kadar güçlü ki, birisi size üniversite ortamında burjuva zevklerine sahip olduğunuzu söylese, siz açıkçası kötülendiğinizden şüphelenirsiniz. Aristokrasi çağıyla irtibatlandırılan hemen hemen bütün güzel şeylerin (en iyi şaraplar, en iyi peynirler, zarif çatal bıçak takımları, parlak zırhlar, güzel mobilyalar ve kumaşlar, muhteşem gecelikler, pelerinler ve pantolonlar, resimler, goblenler ve avizeler) burjuva esnaf tarafından geliştirilmesi, tasarlanması ve yapılmasına rağmen, siz burjuva hakkında kötü düşünürsünüz (ve bu doğru olabilir). Burjuva esnaf ne köle ne de soyluydu, kendi stüdyolarına, dükkanlarına ve ticaretlerine sahip olabilecek yetecek kadar bağımsızdı ve gösterişsiz evleri genellikle küçük kentlerde ve kasabalarda toplandığı için onlara 'burjuva' adı verildi. Bu burjuvalar zevksiz değildi, aristokrasinin yüce hazlar alacağı bir çok nesneyi yarattı.

Bu gerçeklere rağmen, sınıf önyargısı yüzünden aristokrasi, esnafı, zanaatkârı ve ticaret erbabını hor gördü. Aristokratlar, 'kendinden olan şeylere' *asil* şeylere odaklandılar ya da öyle gibi göründüler. İşçi ve tüccar sınıflarına mensup kimsele-ri, sadece faydalarıyla değerlendirdiler, kendi başlarına bir amaç olmaktan ziyade onları bir *menfaat* aracı olarak gördüler. Buna ilâveten, işçiler ve tüccarların nazarında ağır işler görmekte, kaba ve aşağı tavırlar sergilemekteydi.

Ne yazık ki, bu aristokratik önyargı Hıristiyan ahlâk geleneğine sirayet etti (fakat zannedirim Yahudilere etmedi)³. Jacob Viner, iktisadî düşünce tarihi üzerine tanınmış bir makalesinde bu noktayı kısaca şöyle dile getirdi:

'Ya tabiatından dolayı ya da onunla uğraşanları günaha teşvik etmesi yüzünden. Cicero'ya göre ticaret, bilhassa 'küçük' ya da perakende ticaretin, geniş ölçüde sahtekârlık ve aldatma ile irtibatlandırılması Hıristiyan geleneğe de sirayet eden

3 Bkz. Irving Kristol, "The Spiritual Roots of Capitalism and Socialism", Michael Novak (ed.) *Capitalism and Socialism: A Theological Inquiry* (içinde), Washington, D.C.: AEI, 1979, s.1-14.

basamakalıp bir Yunan ya da Roma düşüncesidir. Horace, ticareti 'gayri tabi' ve 'dinsiz' olarak görüp yermiştir:

İlk Hıristiyan pederler ve pagan felsefeciler, bir komisyoncunun kâr ile uğraşmasına, bunu 'açgözlülük' olarak görüp bu nedenle 'günah' göstererek, özellikle karşı çıkmıştır. Ticaretin kınanmasının temelinde yatan, tacirin aldığı fiyattan daha fazlasına satmasıyla elde ettiği kazanç karşılık topluma ya da alıcıya bir hizmet yapıldığını görmede başarısız olan zımnî iktisadî tahlildir. Kalıcı bir etkiye sahip olacak aziz Jerome'nin pasajında bu, açığa vurulmaya en yakın hale gelmiştir: 'Bütün zenginlik gûnahtan gelir: Hiç kimse başkası kaybetmeden kazanamaz.'⁴

Marksist ve sosyalist iktisadî düşüncenin, hem Hıristiyan hem de aristokratik düşüncedeki bu ticaret karşıtı gerginliğe çok minnettar olduklarını söylemeye gerek yok. Acı alternatifler veri alındığında, en iyi anlarında demokrasi ve kapitalizmi destekleyen düşünürler bile, bu önyargıdan tamamen kurtulamamıştır. *Para, zenginlik, kâr ve girişimcilik* gibi terimler hâlâ onları bir dereceye kadar mahcup eder.

Kısacası, aristokratik idealin yerini – söylemeye cesaret etmeli miyim? – iş ideali'nin almasıyla Batı tarihinde şekillenen değerlerin çok derinden dönüşümünü idrak etmede yavaş oluşumuzun, kültürel ve tarihî sebepleri var. 'İş ideali' konusunda güvenle konuşacak bir durumda olmadık. İşin idealden yoksun olduğunu, sadece faydacı olduğunu, sadece kaba kârla ilgilendiğini, insanî ve Hıristiyan bir meslek olarak önemli ölçüde aşağılarda yer aldığını düşünme eğiliminde olduk. Kısacası, iş hakkında biz sanki aristokratmışız gibi düşünme eğiliminde olduk. Bu yanlış bilinçlenmedir. Bu aynı zamanda bir tarih hatasıdır. Machiaveli'nin nesnel olarak gözlemlediği gibi, aristokratlar hiç de kendi çıkarlarıyla ilgilenmeyen kişiler değildi. Hiç kimse de öyle değil. Büyük reformcu rahip aziz Bernard, rahip arkadaşlarına 'bencillik, benden onbeş dakika sonra ölür' diye öğretti. Eğer bu, kendini sırf Tanrı ve insan sevgisine adayan manastırlarda böyleyse, manastır duvarları dışında bundan daha az değildir.

David Hume ve Adam Smith'⁵ takip ederek, Batının ahlâkî realitesinde meydana gelen – özellikle sıradan insanlar ve fakirlerin bakış açısına göre daha iyi olduğu düşünülen – büyük ahlâkî dönüşümü başka yerlerde tasvir ettim. Ticaretin nasıl insanlığın ilerlemesinde keskin kenar olarak kabul edildiğini anlamak istiyorsanız, bu ahlâkî dönüşümü kavramak oldukça önemlidir. Hukukun üstünlüğünü, özgürlüğü ve özerkliği sağlamaya ve insan ırkını eski yoksulluğundan kurtarmaya çalışırken Montesquieu'dan beri yazarlar yol göstermek için iş dünyasına baktı. Burada tarihsel arkaplanı genişletemeyeceğim, sadece onunla ilgili dersleri özetleyeceğim.

Sınırlı hükümet, hukukun üstünlüğü, birey ve azınlık haklarının korunmasına dayanan demokratik projeyi tamamen destekliyorum. Aktif bir iş topluluğu olma-

4. Jacob Viner, 'Early Attitudes Towards Trade and the Merchant', Douglas A. Irwin (ed.), *Essays on the Intellectual History of Economics (içinde)*, Princeton University Press, 1991, s. 39-40.

5. Bu gelişme izlenmiştir, Michael Novak, *This Hemisphere of Liberty (içinde)*, paperback ed., Washington, D.C.: AEI, 1992, Böl. 7, 'Wealth and Virtue – The Development of Christian Economic Teaching', s. 63-88.

dan, bu demokratik proje ampirik olarak sürdürülebilir değildir.⁶ Aktif bir iş topluluğu olmadan, ulusal zenginlik yaratılamaz ya da geniş olarak dağıtılamaz. Aktif bir iş topluluğu olmadan, istihdam - iş - imkânları mecburen az ve düşük ücretli olmak zorundadır. Aktif bir iş topluluğu olmadan, cumhuriyetçi özerklik için gerekli hayatî ahlâkî alışkanlıkların – toplumsal cumhuriyetçiliğin faziletlerinin – gelişmesi kuvvetle gayri muhtemeldir.⁷ Demokrat Parti başkanı aday Paul Tsongas, Amerikan solcularına şunları söyledi: 'İşverenler olmadan istihdam yaratabileceklerine inanıyorlar. Yanılıyorlar.' Bu sağduyulu uyarı, değişmemize hizmet etsin. İş, özgür topluma kritik hizmetler temin eder. Bu, onun faydasıdır. Fakat onun içsel ahlâkî idealleri nelerdir? Eğer bu ideallerin ne olduğunu bilirsek, bu ideallerle yetişmiş, yönetilmiş ve düzeltilmiş bir iş ahlâkî geliştirmek için daha iyi bir durumda oluruz.

Birinci İdeal

Papa II. John Paul son zamanlarda ticaret mesleğinin içsel iki ideali konusunda oldukça belâgatlı yazdı. Şüphesiz farklı şahsiyetlerin farklı sebeplerle bellî işlere cezbolması olağandışı olmadığı için farklı idealler seçilebilir. Çok geniş bir alanda kabiliyetlere ve mizaçlara ihtiyaç duyan ve kullanan ticaret mesleği ihtimaller, imkânlar ve fırsatlar bakımından zengindir. Ne var ki, bugün maksadımıza uygun olarak, Papa II. John Paul'un işaret ettiği iki idealle dikkatimizi sınırlayarak, önümüzdeki büyük göreve bir başlangıç yapmakla yetineceğiz. Bunlardan ilki yaratıcılık, ikincisi ise topluluktur.

Çoğumuz kapitalizmin ahlâkî üzerinde düşünmeyi ilk olarak Max Weber'in *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*'de⁸ ortaya koyduğu tahlil yoluyla öğrendik. Weber'in büyük başarısı, kapitalizmin tanımı için kültürel, özellikle dinî güçlerin gerekli olduğu gerçeğini akla getirmesiydi; kapitalizm sadece şeyler hakkında bir sistem değil, insan ruhu hakkında bir sistemdir. Ne var ki, Max Weber'in gözleminde gerçekten kapitalizmin ruhunu yakalayıp yakalayamadığı hususunda sorular var. Sanırım Weber için, hedefe çok yaklaştı fakat vuramadı demek daha doğru olur.⁹ Onun vurduğu hedef, insana ait kendiliğinden olmayı bir 'demir kafes' ile sınırlayan matematik ussallıktı. Weber, yüzyılın dönümünde büyük sınaî teşebbüsleri hatırında tutar gibi göründü ve bürokrasinin gelen ruhundan (gördüğü için) korktu. Bütün bunlarda meselenin kalbine çok yakın bazı şey-

6. Peter Berger'in formülasyonunda (kapitalizm, demokrasi için gerekli fakat yeterli koşul değildir. Yukarıdaki hipotezi yanlışlamak için yapılacak en ikna edici şey, düşünceler aleminden ziyade ampirik realitede demokratik sosyalizmin ortaya çıkışına bir örnek bile göstermek olabilir.) *The Capitalist Revolution*, New York: Basic Books, 1986, s. 81.)

7. Adam Smith'in toplumsal boyutunun tam mütalaası için bkz. Jerry Z. Muller'in *Adam Smith in His Time and Ours*, New York: Free Press, 1993.

8. Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, tercüme, Talcott Parsons, New York: Charles Scribner's Sons, 1958.

9. Benim Weber'le ilgili cleştiri ve takdirlerim daha uzun şekilde şurada geliştirilmiştir. *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York: Free Press, 1993, özellikle s.1-14.

leri ıskaladı: keşif, icat, beklenmedik şeyler bulma şansı, sürpriz – Liechtenstein Uluslararası Felsefe Akademisi'nden arkadaşım Rocco Buttiglione'in 'Don Quixote faktörü', riskin ve teşebbüsün maceraperestliği dediği şey.

Friedrich Hayek, Joseph Schumpeter ve (daha ayrıntılı olarak) Israel Kirzner'in gösterdiği gibi, kapitalizmin kalbinde, dinamik özünde, teşebbüs yaratma alışkanlığı vardır.¹⁰ Teşebbüs, fark etme eğilimidir, sezme alışkanlığıdır, diğer insanların henüz görmediğini keşfetme eğilimidir ve bunlara ilâveten daha önce görülmeyen şeyleri gerçekleştirmek için vukufuyla hareket etme kapasitesidir.¹¹ II. John Paul'un gözlemediği gibi:

*'Modern toplumda zenginliğe katkıda bulunan diğer önemli bir kaynak, kesinlikle, hem başkalarının ihtiyaçlarını hem de ihtiyacı olanları tatmin etmeye en iyi uyarlanan üretim faktörleri terkiibini önceden görme yeteneğidir... Böyle üretken bir çabayı organize etme, zamanını planlama, tatmin etmesi gereken talepleri olumlu biçimde karşıladığından emin olma, gerekli riskleri alma, bütün bunlar bugünün toplumunda bir zenginlik kaynağıdır. Bu çerçevede, disipline edilmiş ve yaratıcı insan çalışması ve bu çalışmanın elzem bir parçası olarak başlama ve teşebbüs kabiliyeti gittikçe artan bir şekilde aşikâr ve kesin hale geliyor.'*¹²

Bir çok akademik yazar yeni bir iş yaratmanın içerdiği yaratma zevkini ve pür eğlenceyi hiç tahayyül etmiş gibi görünmüyor. Böyle bir yaratıcılık, tamamen mümeyyiz bir kişiliğin işaretidir. Bu zevkte o, yaratıcısına mahsul verir, bu şekilde sanatsal yaratıcılıkla rekabet eder.

Bunun doğruluğunu kanıtlamak için, sadece, kurucusunun hazır bulunduğu bir işletmeyi ziyaret etmek gerekir. Gayet muhtemeldir ki bir girişimcinin inşa ettiğinden duyduğu mutluluk derecesinde, hiçbir *prima donna* söylediği şarkıdan mutluluk duymamıştır. (Gayet açıkça şunu da eklemeliyim ki, bu ülkede, Latin Amerika'da ve dünya çapında müteşebbislerin hızla artan bir oranı kadınlardır; teşebbüs piyasaya yeni gelmiş kişiler için sipariş veren bir meslektir.)

Yaratıcılık sorununa yaklaştığı 32. bölümü Papa, tarihte iki faktörün – *çalışma* ve *toprak* – her toplumda nasıl bulunacağını açıklayarak şöyle bitirdi:

*'Bir zamanlar çalışma bu verimliliğe yardımcı ve destek olurken, yeryüzünün doğal verimliliği, zenginliğin en mühim faktörü olarak görüldü ve gerçekten öyleydi. Zamanımızda insan çalışmasının rolü, hem maddî hem de maddî olmayan zenginlik için gittikçe artan bir şekilde üretici güçlerle aynı derecede önemli hale geliyor.'*¹³

10. Bu noktanın en gelişmiş şekilde ele alınışı şurada bulunabilir. Israel Kirzner, *Discovery and the Capitalist Process*, Chicago: University of Chicago Press, 1985.

11. Girişimin daha geniş bir şekilde ele alınışı için bkz. Michael Novak, *This Hemisphere of Liberty*, Washington, D.C.: AEI, 1992, 'The Virtue of Enterprise', s. 25-35.

12. *Centesimus Annus*, No.32.

13. *a.g.e.*, No.31.

Papanın çalışmayı daha çok bilgi ile irtibatlandırmasına dikkat edin. *Ve bu kritik bir değişimdir*: ‘Emek değer teorisi’ni geliştiren Marks’ın tersine Papa, değeri bilgi ile irtibatlandırıyor: “İnsanlar, yeryüzünün üretken potansiyelleri hakkında *daha bilgili* ve daha önemlisi ihtiyaçlarını karşılamak için çalıştıkları insanların ihtiyaçlarının *farkında* oldukça, çalışma daha çok verimli ve üretken hale gelir.”¹⁴ Zenginliğin kaynağı bilgidir. Bu kaynak insan aklında yer alır.

“Milletlerin zenginliğinin kaynağı nedir?” Bu soruyu ilk soran 1776’da Adam Smith idi ve Papa XIII. Leo bunu *Rerum Novarum*’da¹⁵ zikretti. Papa II. John Paul’ün bir cevabı vardı:

*“Zamanımızda, özellikle, topraktan daha az önemli olmayan bir diğer mülkiyet biçimi var: Know-how, teknoloji ve hünere sahip olma. Sanayileşmiş milletlerin zenginliği doğal kaynaklardan çok daha fazla bu tür mülkiyete dayanır.”*¹⁶

Zenginliğin kaynağı, entellektüel sermayedir. Eğer milletlerin zenginliği doğal kaynaklardan daha çok entellektüel mülkiyet ve know-how’a dayanıyorsa, o zaman, (Japonya gibi) neredeyse hiç doğal kaynağı olmayan milletler dünyada en zenginler arasına girerken, (Brezilya gibi) doğal kaynakları çok zengin bazı milletlerin hâlâ nasıl fakir kalabildiğini anlayabiliriz.

Bu bakımdan Papa 20. yüzyılın yakın zamanlarını daha önceki iki dönemden ayırıyor:

“...Modern toplumun trendleri ile geçmişin, hatta yakın geçmişin trendleri arasında belli farklar var. Bir zamanlar belirleyici üretim faktörü toprak ve sonra – üretim araçlarının karmaşık toplamı olarak anlaşılan – sermaye iken, bugün belirleyici faktör, artan bir şekilde, bilgisiyse, özellikle bilimsel bilgisiyse, birbirleriyle ilişkili ve kompakt organizasyonlar için sahip olduğu kapasitesinin yanı sıra başkalarının ihtiyaçlarını idrak etme ve onları tatmin etme yeteneği ile insanın kendisiydi.”

Bunlar – bilgi, bilimsel bilgi, kompakt organizasyonlar için sahip olunan kapasite, başkalarının ihtiyaçlarını idrak etme ve onları tatmin etme – tamamen Japonların üstün olduğu faktörlerdir. Doğal kaynaklar bakımından son derece fakir olan Japonlar, bu faktörlerle üstün hale gelmişlerdir.

Elbette doğal kaynaklar hâlâ önemlidir. Fakat, insanların piston makineyi geliştirmesi ve ham petrolü benzine çevirme sürecini keşfetmesine kadar tıpkı Arabistan kumları altında bin yıllarca kullanılmadan duran ve sıkıntı olarak görülen petrol gibi, insanlar onların değerini görmezse ve onları evrensel kullanıma sunmayı düşünmezse, doğal kaynaklar keşfedilmeden ve kullanılmadan boş kalabi-

14. a.g.e., Virgü eklenmiştir.

15. Bu noktanın tartışması için bkz. Oswald von Nell-Breuning, S.J., *Reorganisation of Social Economy*, New York: Bruce Publishing, 1939, s. 131-132.

16. *Centesimus Annus*, No.32. (İleride, metinde belirtilmeyen iktibaslar No.32’de bulunabilir.)

lır. İşe yaramaz ham şeyleri “doğal kaynak” yapan, insanlardır. Bu anlamda, cansız şeyler en derin, en güzel ya da en tükenmez kaynak değildir. Julian Simon’un söylediği gibi, insan aklı “en büyük kaynak”tır.¹⁷

Dünyanın zenginliğine sınırlar koyan dünyanın kendisi değildir. Bu meselede Roma Kulübü hayatı bir hata yaptı. İnsan aklının ona verdiği değere bağlı olarak, bu yerkürenin bir çok şeyi (örneğin balina yağı gibi), bazı zamanlar faydalı, başka zamanlar faydasızdır. Bu anlamda insan aklı zenginliğin birinci kaynağıdır. Ve şüphesiz Yaratıcı, uzaktan bütün bilgilerin kaynağına iştirak eder. Bu sebeple Papa şöyle diyor:

“Gerçekten, yerkürenin yanı sıra, insanın en mühim kaynağı insanın kendisidir. Zekası insanı, yerkürenin üretken potansiyelini ve insan ihtiyaçlarının tatmin edilebileceği çok farklı yolları keşfetmeye muktedir kılar.”

Papa, insan bilgisinin bir zenginlik kaynağı olduğu üç durum görüyor. Birincisi, “modern toplumda başka bir önemli zenginlik kaynağı oluşturan, kesinlikle, hem başkalarının ihtiyaçlarını hem de o ihtiyaçları tatmin etmeye en yakın üretim faktörlerinin terkiibini *önceden görme kabiliyetidir.*” İkincisi, ‘bir çok mal, tek başına bırakılmış bir bireyin çalışmasıyla yeterli bir şekilde üretilemez, bunlar ortak bir amaca doğru çalışan bir çok insanın *işbirliği* yapmasını gerektirir.’ Bu ikinci tür bilgi, kurşun kalem gibi çok basit bir şeyi üretmek için bile gerekli olan büyük ölçekli topluluğun nasıl organize edileceğini bilmeyi gerektirir.¹⁸

Kurşun kalem gibi çok basit bir nesnenin yerkürenin büyük ölçüde farklı yerlerinden gelen (yalnızca en çok görünenleri sayarak sadece uzmanların bileceği diğerlerini dışarıda bırakırsak) grafit, tahta, metal, lastik ve cila gibi unsurlardan oluşturulması, genellikle ilahiyatçıların aklına gelmez, fakat bu işadamları için günlük tecrübe meselesidir. Kurşun kaleminde oynayacakları kesin rol için her bir ayrı unsuru hazırlamak için gerekli bilgiler ve beceriler, neredeyse kesinlikle hiçbir bireyin aklında hazır olmayan, fakat araştırmacılar, yöneticiler, fabrikada ve dünyanın farklı çalışma yerlerinde çalışan işçiler arasında geniş ölçüde dağılmış olan çok büyük cesamette bilimsel ve pratik bilgiyi temsil eder. Bütün bu üretim faktörlerinin – materyaller, bilgi ve hünerli işçiler – hiç kimse eline bir kalem almadan bir araya getirilmesi gerekir.

Bu tür nedenlerle Papa hayranlıkla ikinci tür zenginlik üreten bilgiyi takdir eder:

“Böyle üretken bir çabayı organize etme, zamanını belirleme, tatmin etmesi gereken talepleri olumlu bir biçimde karşıladığından emin olma ve gerekli riskleri alma bütün bunlar da bugünün toplumunda zenginlik kaynağıdır.”

17. Julian L. Simon. *The Ultimate Resource*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1981.

18. Leonard Read’in 1958’deki klasik makalesine bkz. ‘I Pencil’, Imprimis, Hillsdale, Michigan, June, 1992 (Yeniden basım).

Buraya kadar Papa, insanın ekonomik yaratıcılığında etkili olan iki tür bilgiyi tefrik etti: başkalarının ihtiyaçlarını doğru bir şekilde idrak etme bilgisi ve dünya çapında üretken bir çabanın nasıl organize edildiği konusundaki pratik bilgi.

Fakat bilginin üçüncü bir tür var: “Yerkürenin üretken potansiyelini keşfetmek için” harcanan zahmetli çaba.¹⁹ Papa II. John Paul’ün ilk defa papa olduğu 1978’den beri, yayılması dünyayı çok büyük ölçüde değiştiren üç buluşu kısaca düşünün: Bir çok yerde bakırın yerini alan (ve bu sebeple Şili’nin bakır sanayii için güçlükler yaratan) fiber optiğin icadı, (sanayilerin temelini mekanikten elektronik teknolojiye çevirmede çok şey yapan) word processor (bilgisayarlar yaygınlaşmadan önce daktilonun yerini alan cihaz -kelime işlemcisi- ç.n.) ve genelde elektronik süreçlerin icadı ve bütün dünyayı tek bir, anlık iletişim ağına bağlamak için elektronik kuvvetler ve uyduların kullanımı. Bütün bu soluk kesen buluşlar, “insanın en mühim kaynağının”, yaratıcı zekasının meyvesidir. Keşfeden insan, Tanrı’nın suretinde yaratılır. Yaratıcı olmak, yaratılan şeyi mükemmelliğe getirmek için işbirliği yapmak, insan işidir.

Bu ışık altında, kapitalist ekonominin ilk olarak dünyanın derin bir şekilde Yahudilik ve Hıristiyanlıktan etkilenen bölümünde gelişmesinin, kaza olmadığını görebiliriz. Milyonlarca insan yüzyıllar boyunca Yahudilik ve Hıristiyanlıktan bu yerkürenin sadece, asla araştırılmayacak, deney yapılmayacak tabular alanı değil, aksine insanların araştırma, yaratma ve icat etme güçlerini kullanacakları bir yer olarak kabul etmeyi öğrendiler. Filozof Alfred North Whitehead, modern bilimin doğuşunun, insanların Yahudilik ve Hıristiyanlığın vesayeti altına uzun yüzyıllar boyunca öğrendikleri alışkanlıklar dışında tasavvur edilemeyeceğini söyledi. Yahudilik ve Hıristiyanlık insanlara bütün dünyanın ve dünyadaki her şeyin anlaşılabilir olduğunu öğretti, çünkü bütün şeyler –durumsal ve görünüşte tesadüf olsalar bile– her şeyi bilen bir Yaratıcının muradından kaynaklanır. Bu öğretinin pratik düzende önemli imaları var. Her insanın *imago Die* olduğu inancı, inkişaf ve tecrübe yoluyla, ilk kaziyesi zenginliğin en mühim kaynağı insan yaratıcılığı olduğu bir ekonomik sistemin gelişmesine yol açmak zorundadır.

Topluluk

31. bölümde Papa II. John Paul, bugünlerde “bir kişinin çalışmasının doğal olarak nasıl başkalarının çalışmalarıyla ilişkili olduğunun daha açık hale geldiğine işaret etti. Hiç olmadığı kadar çalışma, *başkaları için başkalarıyla çalışmadır*: Bu başkaları için bir şeyler yapma meselesidir.” Başlangıcından beri modern iş ekonomisi, “ulusların, *bütün* ulusların zenginliğini”, sistematik ve toplumsal bir şekilde yükseltmekle ilgilenen uluslararası bir sistem olarak tasarlanmıştır; asla yalnız belli kişilerin zenginliği üzerine odaklanmamıştır. 32. bölümde Papa, bu düşünce çizgisini sürdürüyor: “Daima genişleyen çevreleri içine alan bir ‘çalışma topluluğunda’, paylaşarak *insanların birbiriyle çalıştığı* gerçeği henüz zikredil-

19. *Centesimus Annus*, No.32.

di". Papa sonra "bir çok malın tek başına kalmış bir bireyin çalışmasıyla yeterli olarak üretilmeyeceğine, ortak bir amaç için çalışan bir çok insanın işbirliğini gerektirdiğine" işaret ediyor. Ve gene Papa, şu yorumu yapıyor: "İnsanların başkalarıyla yakın işbirliğinde disipline edilmiş çalışması, insanın tabii ve insanî çevrelerini dönüştürmekte dayanılabilecek daha önce görülmemiş bir biçimde *geniş çalışma topluluklarından* yararlanmasını mümkün kılan şeydir."

Tek kelimeyle, işadamları sürekli bütün yönleriyle topluluk inşa etmekle uğraşır. İşadamların kendi firmasında doğrudan doğruya bir çalışma topluluğu inşa etmesi gerekir. Sonra, pratik operasyonları için bu firma daha büyük, arzda bulunanlar, müşteriler, bankalar ve devlet memurları topluluklarına ulaşım sistemlerine ve hukukun üstünlüğüne dayanır. Üçüncüsü, - kurşun kalem örneğinde gördüğümüz gibi - modern ürünler gezegenin her yerinden çıkarılır. Modern iş sistemi, bütün insan ırkının karşılıklı dayanışmasını ifade eder. Öyleyse bütün bu üç biçimde iş, bir topluluk faaliyetidir. Kapitalizm, ferdiyetçiliğe dair değildir. Kapitalizm, yaratıcı bir topluluk formuna dairdir.

Gerçekten (35. bölümde), kârın rolünden bahsederken bile Papa, içsel terkihi bakımından bir işletmenin evvela bir kişiler topluluğu olduğunu gösteriyor. O şöyle yazıyor:

"Gerçekte, bir iş firmasının maksadı basitçe kar elde etmek değildir, onun maksadı tüm toplumun hizmetinde belli bir grup oluşturmak ve onların temel ihtiyaçlarını tatmin etmek için çeşitli şekillerde çabalayan bir kişiler topluluğu olarak kendi varlığında bulunabilir".

Kesinlikle bir işletmenin evvela bir topluluk olarak anlaşılması gerektiği için Papa şunları yazmaya mukteldir:

"Kilise, bir işin iyi şekilde işlediğinin bir göstergesi olarak kârın meşru rolünü kabul eder. Fakat kârlılık bir firmanın durumunun tek göstergesi değildir. Malî hesapların usulüne göre olması, fakat - firmayı en değerli varlık yapan - kişilerin tahkir edilmesi ve itibarlarının kırılması mümkün olabilir. Ahlâkî olarak kabul edilemezliğinin yanı sıra, bu, sonunda, firmanın ekonomik etkenliği üzerinde olumsuz geri tepmelere neden olacaktır."

Kısacası, kapitalizmin insan ırkına en önemli katkısı olan müessese, devletten bağımsız özel işletmelerdir - ve onun hakkında fark edilmesi gereken en önemli şey yeni ve önemli bir insan topluluğu formu olmasıdır. İş, önemli sosyal amaçlarından biri kâr elde etmek olan bir topluluktur ki bu vücut bulmadan önce var olan zenginliğin ötesinde yeni zenginlik yaratmak demektir. Papa onaylayarak bu yöne işaret ediyor: "Bir firma kâr ediyorsa, bu üretim faktörlerinin uygun bir şekilde istihdam edildiği, tekabül eden insan ihtiyaçlarının lâıykıyla tatmin edildiği anlamına gelir." ²⁰ Başka bir deyişle, bir işletme bilgiyi kullanarak yerkürenin üretici

20. A.g.e., No.35.

güçlerini münasip bir şekilde kullanır; işletme insan ihtiyaçlarını iyi bir şekilde anlar ve onları tatmin eder. Bu yolla bir işletme “bütün toplumun hizmetindedir”. Bir işletmenin iktisadî ve ahlâkî noktası, başkalarına hizmet etmektir. Tek başına bile bir işletme sıradışı fakat önemli bir insan topluluğu formunu temsil eder.

Gerçekten, Papa 32. bölümde oldukça cüretkâr bir uzunlukta modern iş sürecinin tasvirini işliyor. Modern iş sürecinin “Hıristiyanlığın sürekli doğruladığı kişiye dair hakikate ışık tuttuğunu” ve bu sebeple “onun dikkatli ve destekleyici bir şekilde gözden geçirilmesi gerektiğini” görüyor. Onun gördüğü hakikat burada yansıtılmıştır: *Toplulukta başka kişilerle ve başka kişiler için çalışan kişi*. Bu yaratıcı topluluk, bedensel zevklerle ilgili düzenin en büyük dönüştürücü gücüdür: “İnsanların başkalarıyla yakın işbirliğinde çalışması, insanın tabii ve insani çevrelerini dönüştürmede dayanılabilecek daha önce görülmemiş biçimde yaygın *çalışma topluluklarının* yaratılmasını mümkün kılar.”

Kapitalist Faziletler

Bu iktibas edilen son pasajdan hemen sonra Papa, “bu sürece katılan önemli faziletler” diyor ve sonra onların isimlerini veriyor:

“... Dikkat, çalışkanlık, makul riskleri üstlenmede basiret, kişiler arası ilişkilerde itimat ve sadakat, zor ve meşakkatli fakat hem işletmenin bütün olarak çalışması için hem de muhtemel aksilikleri karşılamak için gerekli kararları uygulamada cesaret gibi.”

İlk bakışta, bu değerler Max Weber’in meşhur kitabı *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*’den alınmış bir liste gibi görünür. Fakat, düşünmeyle, bağlam ve anlamın tamamen farklı olduğu görülebilir. Max Weber kapitalizmin köklerini Protestanların yaratılışa karşı olumsuz tutumunda buldu: Onların fedakârlık, kendini her türlü dünyevî zevkten soyutlama ve insanın doğasında gömülü ahlâksızlık hisleri. Papa II. John Paul tersine bu sıradan çok çeşitli faziletleri yaratılışın esas güzelliği bağlamına yerleştirir, çünkü o yaratıcının ellerinden ve *imago Dei*’nin ışığından etkilenen insan doğasından kaynaklanır. Bu faziletler, icat, beklenmedik şeyleri bulma şansı, sürpriz ve bir çoklarının gömleklerini riske etmesine yol açan türde maceraperestlik gerektirdiği için olumsuz, baskıcı ve riyazetçi değildir - en azından aslında öyle değildir -.

Bu oldukça önemli bir tezattır. Ve bu nedenle gayet doğru olarak “Katolik ahlâkî ve kapitalizmin ruhu”ndan söz edilebilir. Papanın, Filipinlerden Latin Amerika’ya, Orta ve Doğu Avrupa’ya kadar şimdi sosyalist ya da prekapitalist Üçüncü Dünya ekonomisinden kapitalist bir ekonomiye geçiş yapmaya başlayan bütün Katolik uluslara tavsiye ettiği yeni ahlâk budur.

Sonuç

Netice olarak bunlar, Papanın iş ahlâkına yaklaşımını yönelttiği iki temel idealdir: Yaratıcılık, topluluk ve elbette bunların ihtiva ettiği faziletler. Bu iki ilke,

son derece büyük çaba gerektiren ilkelerdir. Bunlar ekonominin işleyişinde büyük değişiklikler yapmayı gerektirir. Bunlar, bilhassa, evrensel olarak, bütün yurttaşları arasında kişisel ekonomik girişim hakkını henüz desteklemeyen bütün ekonomileri değiştirmeyi gerektirir.

Ne kadar fakir ya da cahil olursa olsun önemi yok, her bir kişi Tanrı'nın suretinde yaratılmıştır. Her birisi, kendi kişisel ekonomik yaratıcılığını kullanmak hakkına sahiptir. Dolayısıyla, Tanrı'nın herkese ihsan ettiği suretini suiistimal ettiği için, bireysel ekonomik yaratıcılık hakkını kısıtlayan mevcut ekonomik sistemler reforma tabi tutulmalıdır. Onlar, küçük işletmelerin birleşmelerini engelleyecek şekilde zorlaştırarak, (krediler yeni işletmelerin ana sütü olmasına rağmen) fakir insanlara ucuz kredi temin etmede başarısız olarak ve zenginliğin en mühim kaynağı olarak insan sermayesini ve entellektüel varlığını üstün tutmayarak bu sureti suiistimal ederler. Gerçekten, Papanın samimi kapitalizm ahlâk vizyonunu yerine getirmek için, üçüncü dünyanın çoğunda barışçı fakat büyük bir devrim gerekecektir. Gelişmiş dünyada da özellikle ahlâkî ve kültürel alanda büyük değişiklikler yapılması gerekecektir; fakat bu iş ahlâkının temellerinden daha geniş başka bir konudur.

Papanın argümanı, gerçek gelişmenin aşağıdan yukarıya doğru başlaması gerektiğini ima ediyor. Bu evrensel olmalıdır. Ne kadar fakir ya da cahil olduğu mühim değil, her kişinin ekonomik aktivizme katılmasına izin verilmelidir. Dolayısıyla, her bir özgür toplum, insan yaratıcılığını destekleyip desteklemediğini ya da baskı altına alıp almadığını görmek için bütün müesseselerini incelemelidir. İş sisteminin test edilmesi, bedenen sağlam fakirler arasında neler olduğuna bakılmasıdır. Bu ülkede kendi kendimize fakirleri iş faaliyetlerine çekmek ve dahil etmek için yeterince çalışıp çalışmadığımızı sormalyız. Fakirlere yardım etmeye *niyet eden* mevcut hükümet programları, fiilen fakirlere yardım mı ediyor, yoksa engel mi oluyor?

Centesimus Annus, olağanüstü ve devrimci bir çalışmadır. Orijinal, açık ve etkileyicidir. O, önümüze büyük bir gündem koymaktadır. Kendi halimizden memnun olmak için hiçbir alan önermiyor. O, daha önce hiçbir dinî belgenin yapmadığını yapıyor: İş hayatının iç yüzünü, heyecanını, idealizmini ve meydan okumalarını idrak ediyor.

İş adamları ve iş kadınları daha önce varolmayan şeyleri yaratma *yeteneğine sahiptir*. İş dünyasının önde gelenleri nihayet Papa II. John Paul'de, kendilerini harekete geçiren şeyleri açıkça gören, o ruh hakkında olumlu biçimde konuşan ve önlerine büyük meydan okumalar koyan bir dinî lider buldular. İş dünyasının önde gelenlerinin meydan okumalardan daha çok sevdikleri bir şey yoktur. Dolayısıyla, Papanın hiç olmadığı kadar yaratıcı olmak ve dünya ekonomisinde Papanın tasavvur ettiği devrim yoluna götürmek sözleri, iş adamlarını ve iş kadınlarını harekete geçirmemişse bu şaşkıncı olur.

Papa II. John Paul için iş ahlâkî, medenî kanuna uymaktan ve ahlâk kurallarını ihlâl etmemekten daha büyük anlamlar ifade eder. İş ahlâkî, bireysel yaratıcılık, topluluk ve girişimin özel faaliyetlerine dayanan yeni bir ekonomik düzen tasav-

vur etmek ve yaratmak demektir. İş ahlâkı, fakirlerin kişisel ekonomik girişimciliği ve yaratıcılığı hakkına saygı duymak demektir. İş ahlâkı, fakirlerin yararına Tanrının yüce şanı için özgür kadın ve erkeklere yakışan bir kültürü şekillendirmek demektir.

* "Two Moral Ideals for Business", *Economic Affairs*, Eylül/Ekim, 1993, s. 6-14.

Çeviren: İbrahim Aydemir

2. Baskısıyla Yakında Piyasada...

TERCİH

Bir Serbest Ticaret ve Korumacılık Öyküsü

LIBERTE

Kitaplığınızda Özgürlüğe Yer Açın...